

فرهنگ توضیحی
جهان نشانه و معنا

مجموعهٔ واژه‌نامه‌های توصیفی لوگوس

- فرهنگ توضیحی جهان‌نشانه و معنا. حمیدرضا شعیری، بهروز محمودی بختیاری و مهدی سیزواری.

- واژه‌نامهٔ هنر داستان‌نویسی. جمال میرصادقی

- واژه‌نامهٔ نشانه‌شناسی. براونون مارتین و فلیزیتاس رینام. ترجمهٔ مهدی منتظر قائم و زهرا اسدی.

- واژه‌نامهٔ زبان‌شناسی شناختی. ویوین اونز. ترجمهٔ حدائق رضایی و مینا قندهاری.

- واژه‌نامهٔ توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات. حسن بشیر.

فرهنگ توضیحی

جهان نشانه و معنا

مؤلفان:

دکتر حمیدرضا شعیری (دانشگاه تربیت مدرس) دکتر بهروز محمودی بختیاری (دانشگاه تهران) دکتر مهدی سبزواری (دانشگاه پیام نور)

سرشناسه: شعری، حمیدرضا، ۱۳۴۵-

عنوان و نام پدیدآور:

فرهنگ توضیحی جهان نشانه و معنا

مؤلفان حمیدرضا شعری، بهروز محمودی بختیاری، مهدی سبزواری.

مشخصات نشر: تهران: لوگوس، ۱۴۰۲

مشخصات ظاهری: [۴۰۶] ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۸۲۵-۷۱-۸

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: واژه نامه

یادداشت: کتابنامه، ص. [۴۰۵]

موضوع: نشانه شناسی، معناشناسی

شناسه افزوده: محمودی بختیاری، بهروز، ۱۳۵۲-

شناسه افزوده: سبزواری، مهدی، ۱۳۵۵-

رده بندی کنگره: P۹۹

رده بندی دیویی: ۳۵۲/۲

شماره کتاب شناسی ملی: ۸۹۸۳۴۷

فرهنگ توضیحی جهان نشانه و معنا

حمیدرضا شعری، بهروز محمودی بختیاری، مهدی سبزواری

طراح جلد: سید مهدی حسینی		ویراستار: پریسا پخشنده
شمارگان: ۵۰۰	شابک: ۹۷۸۶۲۲۷۸۲۵۷۱۸	چاپ اول: ۱۴۰۲

برای اطلاعات بیشتر کد فوق را اسکن کنید و به وبسایت نشر لوگوس بروید.

قیمت: ۳۶۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی، اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از نشر لوگوس ممنوع است.

ایمیل: info@irlogos.com

تماس با مرکز پخش: ۰۹۰۲ ۱۵۴ ۰۴۲

فروشگاه برخط لوگوس: www.irlogos.com

فهرست

- ۱..... مقدمه
- ۳..... نشانه‌شناسی چیست؟ نشانه‌معناشناسی چیست؟
- ۵..... نشانه‌معناشناسی و مکتب پاریس: یک تاریخچه کوتاه
- ۱۵..... نشانه‌معناشناسی به عنوان ابزاری تحلیلی: شیوه گرمسی
- ۲۴..... شیوه استفاده از فرهنگ
- ۲۵..... اصطلاحات توصیفی و کلیدی حوزه نشانه و معنا
- ۳۷۱..... واژه‌نامه انگلیسی به فارسی
- ۳۸۵..... واژه‌نامه فرانسه به فارسی
- ۳۹۹..... منابع اصلی فرهنگ توضیحی جهان نشانه و معنا

مقدمه

نشانه‌شناسی به‌عنوان علم مطالعه نشانه‌ها در دو سه دهه اخیر به‌طور چشمگیری مورد توجه و واکاوی قرار گرفته است و در بسیاری از رشته‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی به‌خصوص در حوزه‌های علوم انسانی و هنر گنجانده شده است. این نگرش و حوزه پژوهشی به‌سرعت در حوزه‌های رسانه، معماری، فیلم و تبلیغات تثبیت شده و در سال‌های اخیر دامنه‌اش به دیگر حوزه‌ها از جمله: حقوق، روان‌شناسی، زبان‌شناسی، موسیقی و علوم طبیعی نیز گسترش یافته است؛ اما با وجود اینکه تحقیقات این رشته به‌ویژه در فرانسه رشد چشمگیری داشته است؛ حوزه نشانه‌شناسی برای بسیاری همچنان مبهم و نامأنوس است.

فرهنگ حاضر، حاصل دو دهه پژوهش و مطالعات مؤلفان اثر، زیر نظر علمی دکتر حمیدرضا شعیری، استاد تمام رشته نشانه‌شناسی است که تألیف و تدوین آن پنج سال به طول انجامیده است. مؤلفان، علاوه بر بهره‌مندی از آثار معتبر در حوزه نشانه‌شناسی که فهرست آن در بخش کتابنامه آمده است، مجموع تلاش‌ها و یافته‌های علمی خود را به‌همراه تجربه‌های فرهنگی و زبان مادری درهم آمیخته و به تعاریفی علمی و خلاقانه در حوزه بسیاری از اصلاحات کلیدی دست یافته‌اند.

هدف از تألیف و تدوین فرهنگ حاضر؛ تعریف، توصیف، شرح و بسط مفاهیم بنیادین و مرتبط با حوزه نشانه‌شناسی برای محققان، دانشجویان و علاقه‌مندان

به مباحث نشان‌ه، زبان، معنا و هنر است تا نگرش نشان‌ه‌معناشناختی و اصطلاحات مربوط به آن برای جامعه دانشگاهی و پژوهشگران، هرچه بیشتر تبیین و تشریح شود. در بخش آغازین این فرهنگ، مختصری از اهداف، مسائل نظری، تاریخچه و شیوه کارکرد نظریه نشان‌ه‌معناشناختی ارائه می‌شود سپس قسمت اصلی کتاب یعنی بخش مرجع که شامل تعاریف اصطلاحات به کار رفته در حوزه نشان‌ه‌معناشناسی است به ترتیب الفبای فارسی ارائه می‌شود.

خوانندگان محترم در نظر داشته باشند که سنت مطالعه نشان‌ه و معنا در اروپا مبتنی بر دو دیدگاه سوسوری و یلمزلی است. در فرهنگ پیش رو هر کجا دیدگاه سوسوری مطرح باشد ما با واژه «نشان‌ه‌شناسی» مواجه هستیم چون سخن از سمیولوژی در میان است و هر کجا دیدگاه یلمزلی و مکتب پاریس مطرح باشد سخن از سمیوزیس یعنی دیالوگ بین صورت و محتوا در میان است که ما برای آن «نشان‌ه‌معناشناسی» را بکار می‌بریم. مکتب پاریس نیز مبتنی بر دیدگاه یلمزلی و نشان‌ه‌معناشناسی گفتمانی شکل گرفته است.

این فرهنگ با تأکید بر مکتب نشان‌ه‌معناشناسی پاریس، از دستاوردهای مکاتب دیگر نیز بهره برده است. در واقع در این فرهنگ به همگرایی و تعامل فزاینده میان شاخه‌های نشان‌ه‌شناسی اروپایی و آمریکایی اشاراتی خواهیم داشت. برخی از اصطلاحات و نظریه‌های انتقادی نیز در این فرهنگ گنجانده شده‌اند و اگرچه به طور کامل در حوزه نشان‌ه‌شناسی نیستند؛ اما به محققان، پیشینه و بینشی جامع‌تر درباره این رشته می‌بخشند. از آنجایی که مرز میان نشان‌ه‌شناسی و سایر علوم انسانی نامشخص است و نشان‌ه‌شناسی می‌تواند با حوزه‌های مختلفی مرتبط باشد بر اساس پیشینه تحقیقاتی و مطالعات صورت گرفته تاکنون، بر این باوریم که توصیف اصطلاحات این حوزه برای محققان نشان‌ه‌شناسی، مطالعات ادبی، رشته‌های هنرهای نمایشی، زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و همه مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه علوم انسانی رهگشا خواهد بود. در پایان فرهنگ، فهرستی از اصطلاحات، به ترتیب الفبای فارسی به همراه معادل انگلیسی/فرانسه به پیوست آمده است. به منظور انجام این کار، علاوه بر منابع نشان‌ه‌معناشناسی مکتب پاریس، از

منابع اصلی یعنی اصطلاحات کلیدی در نشانه‌شناسی برانون و رینگام و فرهنگ نشانه‌معناشناسی گرمس و کورتز استفاده شده است.

نشانه‌شناسی چیست؟ نشانه‌معناشناسی چیست؟

واژه نشانه‌شناسی از واژه یونانی «سمیون»^۱ به معنای نشانه مشتق شده است. در قرن هفدهم میلادی، فیلسوفی به نام لاک^۲ به اصطلاح «سمیوتیکا»^۳ اشاره داشت و آن را چنین تعریف کرد: مکتب نشانه‌ها، جریانی که با در نظر گرفتن ماهیت نشانه‌های مورد استفاده ذهن، برای فهم امور و اشیاء است یا به سخنی دیگر، ذهن دانش خود را از طریق آن به دیگران منتقل می‌کند.

در کاربرد نوین، مفهوم نشانه‌شناسی به نظریه دلالت و معناپردازی ارجاع دارد و شاخه‌های مختلفی از نشانه‌شناسی تحت این عنوان جای می‌گیرند. مثلاً، شاخه آمریکایی نشانه‌شناسی تا حدود زیادی تحت تأثیر پیرس^۴ بود. نشانه‌شناسی در آمریکا با تأکید بر منطوق و معنا و با پیوند به فلسفه در زبان‌شناسی، جایگاهی محوری دارد. کار عمده پیرس به تکوین مقولات نشانه‌ای مانند تمایز میان شمایل،^۵ نمایه^۶ و نماد^۷ مربوط است. این نگرش با نشانه‌شناسی اروپایی بسیار متفاوت است؛ نگرشی که در مکتب پاریس و توسط گرمس^۸ پایه‌گذاری شده است. مکتب پاریس به طور اساسی، به ارتباط میان نشانه‌ها و شیوه‌ای می‌پردازد که با آن معنا را درون متن یا کلامی معین تولید می‌کنند. در این شاخه مطالعاتی نه تنها بسط و گسترش نظریه‌ها؛ بلکه کاربرد آن‌ها به عنوان ابزارهای روش‌شناختی برای تحلیل متن حائز اهمیت است. مکتب پاریس در مقایسه با پیرس، نگرش جامع‌تری به این رشته دارد و در تحلیل نهایی نیز کاربرد گسترده‌تری دارد.

بر اساس مکتب پاریس، نشانه‌معناشناسی وجود ساخت‌هایی همگانی و جهانی را

1. semeion

2. John Locke

3. semiotika

4. Charles Sanders Peirce

5. icon

6. index

7. symbol

8. Algirdas Julien Greimas

مفروض می‌داند که زیربنای معنا و برانگیزاننده آن است. این ساخت‌ها مستعد باز نمود به شکل الگوهایی هستند که - به طور معکوس - می‌توانند در مورد هر نوع معناپردازی به کار روند تا تأثیرات معنایی آن را رمزگشایی و تعبیر کنند. با این حال، ارتباط با ساخت‌ها به این معنا نیست که نشانه‌معناشناسی با ساختارگرایی به عنوان نظریه‌ای که تنها با درک و توصیف ساخت‌ها مرتبط است، مترادف است. از سوی دیگر، نشانه‌معناشناسی تنها یک نظام ساده نشانه‌ای نیست و نباید آن را با نشانه‌پردازی اشتباه گرفت. نشانه‌معناشناسی به بارت^۱ نیز محدود نمی‌شود. در واقع نشانه‌معناشناسی هدف بسیار جامع‌تری دارد: این علم به دنبال کشف و شناخت تولید معنا در همه اشکال ممکن است. از این رو نشانه‌معناشناسی علاوه بر فعالیت‌های اجتماعی، تمامی رشته‌ها و نظام‌های دلالت‌مند را در بر می‌گیرد. همان‌طور که نشانه‌معناشناسی برجسته، فونتنی^۲ اشاره می‌کند، هدف غایی نشانه‌معناشناسی، نقد ارزش‌هایی است که زیربنای تمامی اعمال دلالت‌مند است؛ موضوعی که در عصر پرشتاب تغییرات فناوری و اجتماعی - اقتصادی بسیار ضروری به نظر می‌رسد. فونتنی اصطلاح نشانه‌معناشناسی در کنش یا گفتمان در کنش را پیشنهاد می‌کند. منظور او این است که گفتمان تابع کنش گفته‌پردازی است که سبب جابه‌جایی، تغییر، بسط، چالش و تحول معنا می‌شود. این امر نشان می‌دهد که معنا نمی‌تواند امری تعیین‌پذیر باشد، بلکه امری زنده و تثبیت نیافته است. هر معنایی در حال شدن است و سبب زایش معنایی جدید می‌شود. معنا نتیجه یک سمیوزیس است؛ بنابراین نشانه‌شناسی می‌تواند ایفاگر نقش ابزاری قدرت‌گرفتن فرد و بیان تعهد اجتماعی باشد که نه تنها به ساختار شکنی، بلکه به بازآفرینی ارزش‌های اساسی نهفته در جوامع ما منجر می‌شود. نشانه‌شناسی بیان آزادی و خلاقیت نوع بشر در مقابل ایدئولوژی‌های غالب و گروه‌های صاحب قدرت مسلط است. به کلام گرمس: «حوزه مطالعات نشانه و معنا حکایت از یک انسان‌گرایی جدید دارد».

1. Ronald Barthes
2. Jacques Fontanille

نشانه‌معناشناسی و مکتب پاریس: یک تاریخچه کوتاه

در سال ۱۹۸۵ زمانی که دربارهٔ تکوین نظریهٔ نشانه‌شناختی صحبت می‌شود؛ گرمس، بنیان‌گذار مکتب پاریس، چنین عنوان می‌کند: «نبوغ نظری من، اگر بتوان آن را نبوغ خواند، شکلی خودساخته بود. من کمی از لوی استروس^۱ برداشتم و مقداری (از نظریات) پراپ^۲ را به آن افزودم». او همچنین می‌گوید که به عنوان یک زبان‌شناس، بیشتر تحت تأثیر دومزیل^۳ و لوی استروس بوده است تا سایر زبان‌شناسان، البته به استثنای سوسور^۴ و یلمزلف^۵.

همه چیز در اوایل قرن بیستم با زبان‌شناس سوئیسی، سوسور شروع شد. وی اولین شخصی بود که نظریه‌ای علمی را در مورد مطالعهٔ زبان به کار گرفت و این علم را با روان‌شناسی اجتماعی مرتبط ساخت. او واژهٔ نشانه‌شناسی اروپایی (سمیولوژی) را ارائه و تعریف کرد که عبارت است از رابط میان زبان‌شناسی و روان‌شناسی. لازم به توضیح است که سمیولوژی، علم مطالعه نشانه‌هاست و تأکید اصلی این علم بر شناسایی رمزگان است؛ اما سمیوتیک برخلاف سمیولوژی در مکتب پاریس، علم مطالعه معناست و تأکید اصلی آن بر کشف سازوکار تولید و دریافت معناست. به دلیل همین تمایز و رفع ابهام، شعیری اصطلاح «نشانه‌معناشناسی» را به عنوان معادل برای سمیوتیک مکتب پاریس ارائه کرده است.

سوسور زبان را پدیده‌ای اجتماعی می‌انگاشت. سهم بزرگ وی در مطالعاتش، کشف این مسئله بود که معنا در کلمات منفرد جای ندارد بلکه محل نمود آن در نظام پیچیده‌ای از روابط یا ساخت‌هاست. سخن وی این بود که هیچ معنایی بدون تمایز وجود ندارد. او اشاره داشت که ساخت‌های زبان را می‌توان با توصیف آن‌ها در شکل کنونی (هم‌زمانی) یا تاریخی (در زمانی) کاوید. شهرت سوسور شاید بیشتر برای ارائهٔ تقسیم‌بندی از پدیدهٔ زبان به دوگانهٔ زبان^۶ (نظام انتزاعی زبانی، زبان به عنوان

1. Claude Levi-Strauss
 2. Vladimir Propp
 3. Georges Dumezil
 4. Ferdinand de Saussure
 5. Louis Hjelmslev
 6. langue

مجموعه نظام مند نشانه‌ها) و گفتار^۱ (پاره‌گفتارهای منفرد یا گفتار و در واقع کاربرد سیستم انتزاعی) باشد. با این حال سوسور در مطالعاتش گام‌های بیشتری برداشت و اصل ساخت را در مورد نشانه یا واژه منفرد به کار بست. به نظر وی نشانه زبانی به واسطه رابطه میان دو جزء آن مشخص می‌شود: تصویر صوتی که وی آن را دال^۲ می‌نامد و تصویر ذهنی آن، که تحت عنوان مدلول^۳ نامیده شد.

اگر سوسور و کشفیات تأثیرگذار وی، راه را برای ساختارگرایی و نشانه‌شناسی هموار کرد، همین مسئله را می‌توان در مورد یلمزلف و جریان زبان‌شناسی کپنهاگ عنوان کرد. حتی بدون دسترسی یلمزلف به زبان‌شناس سوئیسی، نگرش نظری وی بسیار نزدیک به سوسور است و در واقع می‌توان گفت که یلمزلف ادامه‌دهنده راه سوسور بود. یلمزلف در مقاله «نظریه زبانی»^۴ (۱۹۴۳)، زبان را صورت‌بندی کرد و پدیده زبان را به نظام^۵ و فرایند^۶ تقسیم‌بندی کرد. علاوه بر این، یلمزلف تعریف سوسوری از دو بُعد نشانه زبانی را ارتقا بخشید و در این رابطه دو سطح اساسی از زبان را بازشناخت: یکی حوزه بیان^۷ و دیگری حوزه محتوا^۸. او معتقد است هر یک از این حوزه‌ها دارای یک صورت و یک ماده است. کار و تأثیر یلمزلف در زبان‌شناسی، شامل نظریه وی در مورد کارکرد نشانه‌شناسی است که آن را به عنوان چیزی تعریف می‌کرد که بین دو بُعد عمل دلالت زبانی دال و مدلول (سوسوری) یا بیان و محتوای (یلمزلفی) وجود دارد. سرانجام یلمزلف مطالعات نشانه‌شناسی خود را تا جایی گسترش داد که نظام‌های زبانی غیرگفتاری را نیز مانند چراغ‌های راهنما یا ناقوس‌های کلیسای بیگ‌بن، شامل شود. اگر چراغ قرمز راهنمایی و رانندگی صورت بیانی باشد، صورت محتوای آن توقف است؛ اما جوهر یا ماده چراغ قرمز، آهن، سیم، شیشه و الکتریسیته است. در حالی که جوهر یا ماده توقف، پای انسان یعنی گوشت و پوست و رگ و بی است. همچنین ترمز و همه اجزای آن را در عمل توقف نمی‌توان فراموش کرد.

1. parole

2. signifiant (signifier)

3. signifié (signified)

4. Hjelmslev, Louis . (1943). "Prolegomena to a Theory of Language". *Madison, Wisc.*

5. system

6. process

7. expression

8. content